

Пакліна Т. О.,
ад'юнкт кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ,
підполковник поліції

ХАРАКТЕРИСТИКА ВБИВСТВ ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

DESCRIPTION OF MURDER BY NEGLIGENCE: CRIMINAL ASPECTS

У статті, на основі компаративного аналізу кримінального законодавства країн романо-германської та англо-саксонської правових сімей, висвітлюються особливості необережності як форми вини. Особливу увагу приділено ставленню особи до наслідків вчиненого діяння як складової суб'єктивної сторони правопорушення. Окреслюються виразні ознаки недбалості та самовпевненості як різновидів необережності, аналізуються підстави кримінальної відповідальності за правопорушення через необережність.

Ключові слова: необережність, вина, намір, відповідальність, суб'єктивна та проста необережність, самовпевненість, недбалість.

В статье, на основе компаративного анализа уголовного законодательства стран романо-германской и англо-саксонской правовых семей, освещаются особенности неосторожности как формы вины. Особое внимание уделено отношению лица к последствиям совершенного деяния как составной части субъективной стороны правонарушения. Очерчиваются существенные признаки небрежности и самоуверенности как разновидностей неосторожности, анализируются основания уголовной ответственности за правонарушение из-за неосторожности.

Ключевые слова: неосторожность, вина, намерение, ответственность, субъективная и простая неосторожность, самоуверенность, небрежность.

In the article, on the basis of comparative analysis of criminal statute of countries romain-german and anglo saxon legal families, the features of carelessness, as forms of guilt, are illuminated. The special attention is devoted to attitude of person toward the consequences of perfect act, as component part of subjective side of offence. The substantial signs of negligence and self-confidence are outlined as varieties of carelessness, the grounds of criminal responsibility are analysed for offence from a carelessness.

Key words: carelessness, guilt, intention, responsibility, subjective and simple carelessness, self-confidence, negligence.

Актуальність. Важливим напрямом дослідження вбивства через необережність є формування його кримінально-правової характеристики. Помітну роль для її розуміння відіграють суб'єктивні чинники: особистість правопорушника, наявність умислу, психологічний стан особи, а також наявність сприятливих об'єктивних, зовнішніх чинників. Убивство через необережність (ст. 119 КК України) за складом досить схоже з деякими іншими видами правопорушень, зокрема з нанесенням тяжких тілесних ушкоджень згідно зі ст. 121 КК України, у частині другій якої йдеться про спричинення смерті потерпілого. У закордонній практиці доволі сталою є думка стосовно неусвідомлення особою, яка вчиняє правопорушення через необережність, можливості настання суспільно-шкідливих наслідків, що, у свою чергу, стає підставою для пом'якшення відповідальності, або взагалі звільнення від неї.

Мета статті. На основі аналізу міжнародної практики висвітлити особливості кримінально-правової кваліфікації убивства через необережність, відокремити його від суміжних видів правопорушень, визначити своєрідність суб'єктивної сторони вчинення.

Останні дослідження. Проблематика дослідження вбивств різної форми вини опрацьована в роботах В.В. Агільдїна, Ю.В. Бауліна, С.В. Бородїна,

В.О. Глушкова, О.В. Гороховської, А.В. Наумова, В.О. Навроцького, Н.С. Таганцева, А.А. Піонтковського, В.В. Сташиса, М.Д. Шаргородського та інших науковців.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правове поняття «необережність», перш за все, слід розглядати з позиції форми вини, водночас з умислом, що, згідно з вітчизняним законодавством, відображається у кваліфікації злочинної самовпевненості та недбалості. Однак зарубіжний досвід свідчить про те, що в доктрині кримінального права країн континентальної Європи та англо-саксонської правової сім'ї існують певні відмінності, що розрізняють види умислу в залежності від характеристики вчиненого правопорушення.

Слід також зазначити, що вбивство, вчинене через необережність, необхідно відокремлювати від випадкового заподіяння смерті (казусу), коли особа, яка заподіяла загибель потерпілого, не передбачала наслідків своїх дій (бездіяльності) у вигляді смерті, і, за обставинами справи, не повинна була, або не могла цього передбачати.

Водночас, для адекватної кваліфікації та відмежування вбивств через необережність від суміжних правопорушень варто правильно тлумачити саме поняття «необережність». У Кримінальному Кодексі України (далі – КК України) необережність, як форма

вини, розглядається через призму злочинної недбалості та самовпевненості (ст. 25 КК України).

Злочинна недбалість – це необережність, що виявляється у непередбаченні особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків діяння (дії або бездіяльності), хоча вона повинна була й могла їх передбачити.

Проте, злочинну самовпевненість законодавець трактує як передбачення особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховує на їх відвернення [1].

На протипагу вітчизняному законодавству, у країнах англо-саксонського права вбивство, вчиненому через необережність, не притаманна чітка категоризація. Згідно з федеральним законодавством США, у кожному штаті окремо існує індивідуальний підхід до диференціації видів вини, що виключає її універсальне, загальноправове розуміння.

У США, з позиції федерального законодавства, вина кваліфікується через наявність (відсутність) низки наступних кримінально-правових елементів:

- 1) мета;
- 2) усвідомлення;
- 3) необережність;
- 4) недбалість.

Зазначені особливості оцінюються з позицій результативності, тому варто розглядати вину з точки зору наявності: 1) мети, заради якої діє особа, яка має намір досягти визначеного результату; 2) усвідомлення, тобто, навіть за відсутності мети досягнення конкретного результату, особа усвідомлює високий ступінь вірогідності того, що її дії призведуть до неминучих наслідків; 3) необережність, коли особа усвідомлює або ігнорує не виправданий ризик настання результату. За цих обставин уникнути наслідків можливо, проте особа не попереджає ймовірності їх настання; 4) недбалість знаходить свій прояв у неусвідомленні особою настання шкідливих наслідків за наявності їх «істотного й не виправданого ризику», про що, тим не менше, особа повинна була знати. Особливість цієї форми вини полягає в тому, що особа взагалі-то не бажала настання наслідків, не усвідомлювала їх вірогідність, але, як «розумна людина», повинна була усвідомлювати.

Отже, вищезазначені форми вини існують за умови наявності мети, усвідомлення, необережності або недбалості.

У роботах американських науковців можна побачити своєрідну класифікацію форм провини, зокрема – намір і усвідомленість як форми спеціальної вини, а передбачення, необережність і кримінальна недбалість – це вияв загальної вини. Натомість, із наміром особа діє, якщо вона усвідомлює власні дії та прагне досягнення природних і можливих наслідків такої поведінки.

Так у Кримінальному кодексі США, у розділі «Злочини та кримінальні процедури», ненавмисне вбивство (*man's laughter*) – це протиправне вбивство людини без злого умислу. Цей вид вбивства може кваліфікуватися як свавільне вбивство, що

вчиняють при раптовій сварці чи у стані афекту, так і вимушене, що прирівнюється до тяжкого злочину, оскільки здійснюється в небезпечний спосіб, тобто без належної обережності.

Вимушене вбивство прирівнюється до проти-правної дії, що рівнозначна тяжкому правопорушенню, або вчинена незаконним способом, або ж без належної обережності та обачності акту, що може призвести до смерті.

До злочинів першого ступеня належать:

- дії, вчинені зі злим умислом, що супроводжуються застосуванням отрути, чатуванням особи;
- вбивства зловмисного характеру, вчинені або при спробі вчинити ці дії;
- підпал, втеча, вбивство, викрадення людей, державна зрада, шпигунство, саботаж за обтяжуючих обставин, сексуальне насильство, жорстоке поводження з дітьми, крадіжки зі зломом або пограбуванням;
- дії із застосуванням насильства або тортур щодо дитини або дітей;

– дії, вчинені з умислом, щоб заподіяти смерть будь-якій людині. Караються такі діяння смертною карою або довічним позбавленням волі.

Решта видів належить до злочинів другого ступеню, за вчинення яких покарання настає у вигляді строкового ув'язнення або довічного позбавлення волі [2, 3].

Форма вини визначається як така, коли «...особа не є винною у вчиненні замаху, якщо особа не діяла з метою, завідомо (усвідомлено), необачно (необережно) або недбало, у залежності від того, що вимагається відповідно до закону до кожного з матеріальних елементів цього посягання».

Кодекс визначає низку злочинів, що також можуть бути вчинені з необережності, до яких належать тяжкі тілесні травми, погрози, незаконне затримання, викрадення або захоплення заручників [5].

В одному випадку необережність розглядається як поведінка особи, що усвідомлює ризик, який уже виник або настане внаслідок певних обставин. В іншому, особа, у силу об'єктивно існуючої ситуації, не усвідомлює можливості настання ризику, який може бути присутнім за обставин, що склалися.

Ми вважаємо, що вбивство через необережність, як склад злочину, має чіткі ідентифікуючі ознаки: характер завданої шкоди, однорідність суб'єктивної сторони, структура механізму завдання шкоди, що складає об'єктивну сторону злочину.

Так, П.С. Дагель визначає необхідність диференціації необережності, зважаючи, зокрема, на важливість ролі настання наслідків. До ключових позицій він відносить характер завдання шкоди та матеріальне підтвердження завданих збитків [4].

Суттєву роль у даному випадку відіграє ставлення особи винного до наслідків вчиненого діяння, що дозволяє визначити, чи діяла особа навмисно, чи з необережності.

За такої умови варто визначитися із суб'єктивною стороною вбивства, вчиненого через необережність, зокрема щодо ставлення особи до наслідків через

призму умислу за умови прогнозування нею реальної можливості настання смерті; коли особа легковажно розраховувала на можливість попередження цих наслідків, а також усвідомлювала можливість заподіяння шкоди за відсутності факту настання смерті, але за наявності можливості попередити вбивство.

В англійському законодавстві не існує чіткого розмежування між видами вини. У численних випадках, при вчиненні злочину через необережність, остання є формою провини, достатньою для настання кримінальної відповідальності. Після прийняття рішення Палати лордів у «справі Колдуелл», юристи розрізняють два різновиди необережності – суб'єктивна необережність і проста необережність.

Суб'єктивна необережність передбачає усвідомлення наявності невиправданого ризику. Особа діє з суб'єктивною необережністю щодо наслідків навмисного акту, якщо, вчиняючи його, передбачає ризик того, що дані наслідки можуть виникнути в результаті її дій, і за будь-яких обставин у неї немає підстав вважати, що цей ризик не настане.

Для настання суб'єктивної необережності головною складовою виступає реальне настання наслідків у зв'язку із вчиненням акту. Так, особа діє з суб'єктивної необережності, коли дійсно розуміє, що існує небезпека настання негативних наслідків [6].

У «справі Каннінхем» вперше досить розширено надано тлумачення суб'єктивної сторони. Суть цієї справи полягала в тому, що обвинувачений Каннінхем, з метою подальшого продажу будинку, зірвав зі стіни лічильник, пошкодивши при цьому газову трубу, унаслідок чого накопичення газу в сусідньому будинку призвело до отруєння його мешканців.

Каннінхем був визнаний винним у зловмисному поводженні з небезпечною для життя отруйною речовиною. Приймаючи рішення, суд взяв до уваги та проаналізував наступні факти: по-перше, чи встановлено існування в обвинуваченого наміру заподіяти конкретний вид шкоди, що згодом і настав; по-друге, чи доведено наявність у діяч обвинуваченого необережності, незалежно від того, були завдані збитки чи ні (тобто, обвинувачення має довести, що обвинувачений передбачав можливість заподіяння такої шкоди і діяв, допускаючи його настання). Інакше кажучи, важливість передбачення наслідків особою є обов'язковою умовою для встановлення її вини. У справах, виникнення яких обумовлено «злим умислом», для настання кримінальної відповідальності недостатньо того, що обвинувачений просто передбачав можливі наслідки, оскільки ризик повинен бути очевидний.

Відповідно до англо-американського права, якщо встановлено намір особи заподіяти тяжку тілесну шкоду, унаслідок якої було спричинено смерть потерпілого, особа визнається винною в тяжкому вбивстві, а не в заподіянні смерті з необережності. Умисел заподіяти тяжкі тілесні ушкодження є однією зі складових «злого наміру», що й виокремлює тяжке вбивство від інших видів вбивств.

За ст. 222 Кримінального кодексу Канади, особа визнається такою, що вчинила вбивство, коли вона

в будь-який спосіб заподіяла смерть іншій людині. Так само до вбивства прирівнюються випадки заподіяння смерті: 1) у результаті вчинення протиправного діяння; 2) у результаті злочинної недбалості; 3) у результаті психічного впливу, що знаходить свій прояв у загрозі застосування насильства, або обмані, спрямованому на вчинення особою дії, яка призведе до смерті; 4) унаслідок навмисного залякування малолітнього або душевнохворого. Заслугує на увагу те, що за такої умови кримінально каранім є виключно факт спричинення смерті [6].

Знання та необережність (нерозсудливість) предствляють собою форми «винної волі» (men's zeal). При визначенні умислу звертається увага на усвідомлення особою матеріального елементу злочину. При тому, якщо склад злочину додатково містить супутні обставини, то особа повинна передбачити їх урахування, а стосовно результату – в особи повинна бути впевненість у тому, що її поведінка призведе до нього. У випадку вчинення правопорушення через необережність, особа вчиняє діяння необережно відносно матеріального елементу злочину, свідомо ігноруючи безпосередній ризик настання злочинних наслідків власної поведінки [7, с. 480].

Необережність розуміється як суб'єктивний стан, коли делінквент свідомо ігнорує можливість настання шкідливих наслідків. Так, Р. Крос і Ф. Джонс акцентують увагу на тому, що дефініцію необережності, зазвичай, використовують у двох значеннях. У першому значенні враховується суб'єктивний аспект, коли делінквент свідомо припускає наявність невиправданого ризику, а у другому – об'єктивним аспектом виступає поведінка, що фактично містить у собі невиправданий ризик, незалежно від того, знав про цей ризик виконавець або не знав.

Тому необережність виступає формою провини, що наближено ототожнюється з поняттям наміру. З точки зору вольового контролю поведінки, різниця між ними майже відсутня. І намір (умисел), і необережність є лише формою, а протиправні дії є вольовим актом. Розмежувати їх необхідно в залежності від ставлення суб'єкта до наслідків злочинної поведінки. Діяння вважається навмисним, якщо його суб'єкт переслідує досягнення певної мети, якщо він очікує настання конкретного результату та прагне цього. За умови вчинення дій через необережність, у суб'єкта відсутній вольовий момент. Правопорушник не бажає настання шкідливих наслідків, але усвідомлює або повинен усвідомлювати загрозу (або високий ступінь можливості) її настання.

Необхідно звернути увагу на те, що суб'єкт має здатність усвідомлювати або передбачати наслідки конкретного, а не «абстрактного» діяння, за яке настає відповідальність, у зв'язку з чим, необережними визнаються діяння особи при передбаченні нею наслідків своєї поведінки, та діяння, коли вона наслідків не передбачає, але повинна їх передбачити.

У кримінальному законодавстві Ізраїлю вбивство через необережність також виділено в окрему норму. Відповідно до статті 304 Закону про кримінальне право Ізраїлю (1977 р.), за вказане правопорушення

передбачено покарання у вигляді позбавлення волі строком на три роки.

Необережність поділяється на такі види:

– байдужість виявляється у відсутності виразного ставлення до можливості настання негативних наслідків;

– легковажність виявляється у нерозумному ризику щодо можливості запобігання вищезазначених наслідків.

Необережність полягає в неусвідомленні характеру діяння, сприятливих обставин, або можливості настання наслідків діяння, тобто того, що відноситься до ознак злочину, коли за певних обставин справи особа мала б усвідомлювати ці ознаки. У цьому випадку наявною є недбалість, або ж можливість заподіяння наслідків не перебувала в межах розумного ризику. Важливо акцентувати увагу на тому, що необережність у кримінальному законі Ізраїлю визнається як елемент суб'єктивної сторони лише у випадку вчинення злочину, який не є тяжким, зокрема, лише злочину легкої та середньої тяжкості [8].

У французькому кримінальному праві ненавмисна форма вини, або необережність, визначається як певна протилежність умисної вини. Наприклад, О. Конт і Местр дю Шамбон писали: «Якщо умисел – це напрямок волі, необережність – це воля неспрямована; якщо умисел – це воля, спрямована до незаконного результату, який злочинець усвідомлює, то необережність – це непередбачувані результати, коли виконавець не обмірковує ризик його несподіваної появи» [9, с. 382].

Французькі законодавці також зазначають, що необережність не є злочинною. Необережність як форма вини існує тільки через наслідки, що настали. Так у КК Франції існує, наприклад, норма про кримінальну відповідальність за неумисне вбивство, в якій вичерпно зазначені різні варіанти поведінки винної особи: «через помилку, необережність, неуважність, недбалість або щодо недотримання заходів безпеки» [10, с. 57].

Аналізуючи поняття необережності як форми вини у французькому законодавстві, слід сказати, що кримінальна відповідальність настає лише тоді, коли необережність спричинила тяжкі наслідки (смерть, тілесні ушкодження, пожежу тощо), або коли злочинне діяння вчинене спеціальним суб'єктом, який зобов'язаний бути «особливо пильним». Необережні діяння, незалежно від того, які б наслідки вони не мали, вважаються проступками. Досить цікавою є норма ст. 222-7 КК Франції, що забороняє визнавати особу вбивцею та притягати до кримінальної відповідальності, якщо вона через нанесення тяжких тілесних ушкоджень неумисно заподіяла смерть іншій особі. Її дії визнаються такими, що заподіяли смерть через необережність [10, с. 42].

Крім того, французьке законодавство визначає також проміжну форму вини, як евентуальний умисел, під яким розуміють «необережність виключної тяжкості», яку можна було б інакше назвати «прийняттям ризику».

Висновки. Розглядаючи необережність як форму вини, яка кваліфікується в законодавстві України та в інших країнах світу, варто звернути увагу, що в більшості випадків необережність визначається по ставленню особи до наслідків вчинюваного нею діяння. Загальною особливістю необережності залишається відсутність усвідомлення настання суспільно шкідливих наслідків. За наявності в англійському законодавстві двох видів необережності – простої та суб'єктивної, саме остання характеризується усвідомленням суб'єктом невинного ризику, натомість, проста необережність не передбачає розуміння цього ризику. Цікавим є досвід кримінального законодавства Ізраїлю, де необережність виражається через байдужість або легковажність, а складовою суб'єктивної сторони вона може бути лише при вчиненні злочинів невеликої та середньої тяжкості. Таким чином, у переважній більшості країн необережність визнається формою вини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. – Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст.131.
2. U.S. Code Part I – Crimes. Chapter 51 – homicide (§§ 1111 to 1122) [Електронний ресурс] ; Legal Information Institute. – Режим доступу: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/part-I>
3. Legislating the Criminal Code: Offences against the person and general principles Law Commission Consultation Paper No 122, Legislating the Criminal Code: Offences against the Person and General Principles (1992).
4. Дагель П.С. Неосторожность. Уголовно-правовые и криминологические проблемы / П.С. Дагель – М., 1977 – 126 с.
5. Card, Cross and Jones. Introduction to Criminal Law. – London, 2011. – 264 p.
6. Criminal Code (R.S., 1985, P.46) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://laws.justice.gc.ca/en/C-46>
7. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: [учебное пособие] / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина ; Институт международного права и экономики им. А.С. Грибоедова. – М.: Омега-Л, 2003. – 576 с.
8. Закон об уголовном праве Израйля [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://crimpravo.ru/codecs/izr/2.pdf>
9. Rassat M.-L Droit penal. Presses Universitaires de France. – 1987. – P. 382–383.
10. Уголовный кодекс Франции – СПб.: Юридический центр Пресс. – 2002. – 369 с.